

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭТНИКААРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК АНТРОПОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Байғабылов Нұрлан ОРАЛБАЙҰЛЫ*

ТҮЙІН

Автор мақалада этникалық топтар арасындағы ішкі өзара әлеуметтік қарым-қатынастардың маңыздылығын атап көрсетеді. Тәуелсіз Қазақстандағы этносаралық қатынастардың оң дамуының себептеріне тоқталады. Этникаарық қатынастарды конструктивті шешуде Қазақстанның тәжірибелілігі атап көрсетіледі.

Этнос, Қазақстан, Халық

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNDEKİ ETNİKARASI İLİŞKİLERİN SOSYAL ANTROPOLOJİK ASPEKTİLERİ

ÖZ

Yazar makalede etnik grupların kendi aralarındaki sosyal ilişkilerin önemine değinmekte, dolayısıyla bağımsız Kazakistan'ın etnik aralık ilişkilerin olumlu yöndeki gelişmelerin sebepleri üzerinde durmaktadır. Bunun yanı sıra, etnikler arası yapıcılık meselelerinin çözümü konusundaki Kazakistan'ın tecrübesi gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Etnik, Kazakistan, Halk*

THE SOCIO-ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF ETHNIC INTERACTIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ABSTRACT

This article describes importance of social interactions between ethnical groups. The positive reasons of interethnic relations in Independent Kazakhstan are mentioned. The experience of Kazakhstan in constructive solutions of ethnical relations also took place in this article.

Key Words: *Ethnic, Kazakhstan, people*

---

* Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің «Әлеуметтану» мамандығының PhD II курс докторанты Қазақстан, bai_nur_76@mail.ru

1. ЭТНОС МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ЭТНОСТЫҚ ҚАТЫНАСТАР

Жер шарында 2 мыңнан астам ұлттар мен этностар бар. Олар 5 мыңнан астам диалектілерде сөйлейді. 330-ға жуық этностың 1 млн. және одан көп өкілдері бар. Ал қалған 1700-ден астамы 1 млн-ға жетпейтін адамы бар аз санды этностар қатарына жатады. Осыншама көп санды ұлттар мен этностар әлемде 200-ден астам мемлекет біріккен. Сондықтан әлем мемлекеттерінің 90%-ы көп ұлтты немесе көп этностық мемлекет болып табылады. Мақала барысында қолданылатын басты ұғымдар “Ұлт” пен “этнос” туыстас, бір-біріне жақын. Ұлт – қалыптасқан тілі, ортақ мәдениеті, біріктіруші салт дәстүрлері мен діні бар антропологиялық ортақ бет-бейнесі, белгілі бір территориялық кеңістікте топтасқан адамдардың тарихи қалыптасқан әлеуметтік бірлестігі. Ұлт пен этнос ұғымдарын бір-біріне жақын, қос ұғымды алмастыра пайдалану объективті шындықты бұрмалау болмайды, әлеуметтік шындықтан алыстатпайды. Этностан айырмашылығы сол ұлттар этникалық белгілерге қоса саяси, экономикалық және әлеуметтік белгілерге ие болады. Дегенмен, саясаттану ғылымдарының докторы, профессор Борбасов С. пікірінше әліде философиялық және саяси-әлеуметтік ой пікірде ұлт, этнос категориялары туралы бір арнаға тоғысқан түсінік қалыптаспаған [1, 22 б.].

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде этнос мәселесін, этностық қатынастар мен этностық қозғалыстарды зерделейтін әлеуметтану, философиялық, саясаттану, мәдениеттану, тарихи-этнологиялық және психологиялық зерттеулер басым. Бұл туралы Ю.В.Бромлей [2], Л.Н.Гумилев [3], М.М.Сужиков, Н.Масанов, М.Тәтімов, К.Марданов, Ә.Нысанбаев, Б.Аяғанов, Ш.Құрманбаева, М.Әшімбаев, А.Бижанов, Е.Ертісбаев, С.Жүсіпова, Р.Қадыржанов, А.Нұрмағанбетов, Е.Қарин, С.Кушқумбаев, Г.Насимова, Р.Нуртаза, Г.Нұрымбетова, А.Рахимова, Д.Сатпаев, Б.Султанов, А.Шоманов, Г.Малинин және тағы басқа қазақстандықтардың еңбектерінде кездеседі.

Қазақстан әлемдегі көп ұлттар қоныстанған мемлекеттердің бірі. Онда тегі, тілі, мәдениеті әр түрлі, бірақ тарихи тағдыры ортақ 130 ұлт пен ұлыстың өкілі (этностар) тұрады. Оларды үш топқа жіктеуге болады:

- 1) мемлекетқұрушы жергілікті қазақтар;
- 2) ТМД аумағында тұратын ұлттар тобы (орыстар, украиндар, белорустар мен молдавандар т.б.);
- 3) алыс шет елдерде тұратын ұлттар тобы (немістер, поляктар, еврейлер, кәрістер, гректер т.б.).

Қазақтар - елдің байырғы тұрғындары және мемлекетті қалыптастырушы этнос, ал қалған халықтардың өкілдері Қазақстанға әр түрлі себептермен және белгілі бір тарихи кезеңдерде көшіп келгендер. Осыған байланысты, республика халқының көп

ұлтты (полиэтностық) құрамы - жаппай көші-қонның нәтижесі деп тұжырымдауға болады.

Қазақстан Республикасының статистика агенттігінің мәліметтеріне сүйенсек, 2009 жылғы халық санағының қорытындылары бойынша Қазақстан Республикасы халқының саны 16009,6 мың адамды құрады.

Санақаралық кезең ішінде республика халқының саны 1028,3 мың адамға өсті, өткен 1999 жылғы санақпен салыстырғанда халық санының өсімі 6,9% құрады.

Қазақтар саны өткен санақпен салыстырғанда 26,0%-ға өсті және 10096,8 мың адамды құрады. Елімізде өзбектер саны 23,3%-ға өсіп, 457,0 мың адамды, ұйғырлар – 6,8%-ға өсіп, 224,7 мың адамды құрады. Орыстар саны 15,3%-ға азайып, 3793,8 мың адамды құрады, немістер - 49,5%-ға азайып, 178,4 мың адамды, украиндар – 39,1%-ға азайып, 333,0 мың адамды, татарлар – 18,0%-ға азайып, 204,2 мың адамды, басқа этностар - 4,8%-ға азайып, 721,7 мың адамды құрады.

Ел халқының жалпы санындағы қазақтардың үлесі 63,1%-ды, орыстар – 23,7%-ды, өзбектер – 2,9%-ды, украиндар – 2,1%-ды, ұйғырлар – 1,4%-ды, татарлар – 1,3%-ды, немістер – 1,1%-ды және басқа этностар – 4,5%-ды құрады [4]. Еуропалық ұлт өкілдері елімізде кеміп, өзбек ұлты өсімділігің байқатып отыр.

Қазақтар бүгінде өз атамекенінде негізгі басымдылық танытып, моноұлттық мәртебеге ие болып отырғаны әлеуметтік шындық.

2. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Көп ұлттардың атамекеніне айналған Қазақстан Республикасында ұлтаралық қатынас ерекше көңіл аударуды қажет ететін мәселелер қатарына жатады. Қазақстан жерін мекендейтін халықтардың достық, туысқандық қарым-қатынасы, оларды біртұтас мақсатқа жетелейтін жетекші ұлттық мүдде болуы қазіргі саясаттың маңызды бөлігіне айналды. Ұлттық мүдде дегеніміз сол ұлттың рухани, әлеуметтік, қоғамдық дамуында шешуші роль атқаратын оның басты белгілері. Біздің пайымдауымызша бүгінгі күні қазақ халқының мемлекетқұрушы ұлт ретінде оның басты мүдделері – тәуелсіздігіміздің нығаюы, жеріміздің тұтастығы, тіліміздің дамуы, дініміздің сақталуы, салт-дәстүріміздің өркендеуі және атамекенімізде қоныстанған өзге ұлт өкілдеріне ұлттық құндылықтарының сақталуына мүмкіндігінше жағдай жасау.

Бүгінгі күні Қазақстан тұрақты мемлекет. Этносаралық қатынастың оң дамуының себептерінің бірі Қазақстанның құқықтық мемлекет болуында. Республика территориясында тұратын барлық халықтарға этносына, діни сеніміне, саяси көқарасына

қарамастан тең құқық пен бостандық берілген. Әрбір Қазақстан азаматының мәдени, рухани дамуы қамтамасыз етілген, ана тілінде сөйлеп түсінісуге, этностық мұраларын, дәстүрлері мен рухани бағдарларын сақтап көбейтуге құқығы бар. Қазақстанның негізгі заңы Конституция нәсілдік белгілері, этностық тілге, дінге қатысы бойынша қандай-да бір кемсітуге тыйым салады, ана тілінде сөйлеуге, мәдениетін қолдауға және басқа да көптеген бостандықтар мен құқықтарға кепілдік береді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Конституциясының «этносаралық келісімді бұзуға қабілетті кез-келген әрекет конституцияға қарсы деп танылады» деген 38 бабының 2 тармағында, бұл өте маңызды [5, 38 б.].

Қазақстан көп ұлт өкілдері шоғырланған республика болғандықтан, әрбір ұлт өкілдерінің ол үлкен, яғни сан жағынан көп не аз болғанына қарамастан олардың өзіне тән ұлттық ерекшеліктеріне сыйласымдылықпен қарайды. Себебі, олардың ұлттық мәдени, тіл, әдет-ғұрып, дәстүр, шаруашылық, психологиялық ерекшеліктерін ескермеу, талап тілектеріне немқұрайлық таныту, тікелей не жанамалай түрде болсын ұлттық мүдеге шек қою ұлт өкілдері арасында араздық, алауыздық туғызатыны белгілі.

Этносаралық қатынас дегеніміз этностар, этникалық топтар арасындағы ішкі өзара әлеуметтік қарым-қатынастар. Бүгінгі күні этникааралық қатынастар саласында келісім мен бейбітшіліктің осалдығын мойындау қажет, өйткені олар адамдар арасындағы қатынастардың өте нәзік саласы болып табылады. Этносаралық қатынастарды реттеу мәселесінің тарихи тамыры тереңде жатыр. Бұл мәселелер әлемнің көптеген елдерінде кездеседі. Қазақстанда одан тыс қалған жоқ.

Елдегі этносаяси жағдайды талдай келе Н.Ә.Назарбаев этникааралық қатынастарға байланысты сұрақтарды шешудің үш тәсілің атап көрсетті. «Бірінші – кейбір елдер басып-жаншу саясатын жүргізеді» бұл көп этносты тұрғыны бар, қоныс аударғандарды бауырындай құшақ жая қарсы алған Қазақстан халқына тән емес. Екінші - өз-өзімен шешіледі деп сеніп, этностық сұрақтарға ешқандайда мән бермеу. Бірақ бұл тығырықтан шығармайды. Тек үшінші жол көлемді еңбек етіп, тер төгуді қажет ететін біз таңдаған жалғыз дұрыс жол. Бұл жанасу нүктесін іздеу, халықтар арасындағы келісім мен сенім аясын кеңейту [6, 45 б.].

Өткен ғасырдың басында теориялық тұрғыда негізделген бұл қағидаға Кеңес үкіметі назар аудармады, ал ғалымдар ұлт мәселесін көтеруге «ұлтшыл» деп айыпталудан қауіптеніп, бұл маңызды мәселенің өткір тұстарын айналып өтті. Осы жағдай бұрынғы Кеңес Одағында ұлттық проблемаларының шешілмеуі, шамадан тыс жинақталуы нәтижесінде қоғамның этномәдени өмірі бұзылды, этностар өздеріне тән этникалық ерекшеліктерің жоғалта бастады. Таулы Карабах оқиғаларың алмағанда, тек Қазақстанның өзінде 1979 жылғы Ерейментау оқиғасы, 1986 жылғы желтоқсан

оқиғалары осы құбылыстың нәтижесі. Ақиқатына келсек, сан жағынан аз ұлттардың белгілі бір тарихи кеңістік пен уақытта жойылуына, жоғалуына әкелді. Ұлттық мемлекеті бар қазақ халқы да ұлттық дағдарысқа душар болды. Әр ұлт үшін басты құндылық ана тілі, сол кезеңде қазақ тілі күнделікті тұрмыстық қатынас тіліне ғана айналды, мемлекеттік қарым қатынас ресми құжаттар және ғылым тілінен біртіндеп ығыстырылып шығарылды. Мемлекеттік саясат 1930 жылдан бастап тіл мәселесін ескермеді, соңғы 40-50 жыл бойы Қазақстанның қоғамдық өмірінің барлық саласынан қазақ тілі ығыстырылды және қазіргі дейін орны толмай отыр. Себебі, қазақ тілі әлеуметтік қажеттілік жоқ салдарынан қызметтік мәні төмендеп, қазақ тұрғындарының кейбір бөлігінің ана тілінің білмеуі мен меңгермеуіне әкелді. Сонымен, елдегі тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында болған мемлекеттіліктің жаңғыруының күрделі үрдісі этностық сана мен қазақ тілі мәртебесінің жаңғыруымен тығыз байланысты.

Кеңес Одағы ыдырар алдында елде бұрын байқалмаған толқулар күшейді. Н.Назарбаев «Ғасырлар тоғысында» кітабында: «Ең қауіптісі — олар таза ұлттық сипат ала бастады. Ұлт мәселесінің соншалық асқындауы әуелі теориялық дәрменсіздіктен етек алды», — деп жазды [7]. Ал ХХ ғасырдың соңында тек Кеңестер елінде ғана емес, бүкіл әлемде ауқымды ұлттық оярудың үдере бас көтеруі басталған болатын. Бүгінде Қазақстан жаңа дәуірге бейімделген өзіндік жолын таңдап алды. Тәуелсіз Қазақстан мемлекеті басшылығы өзгерген жағдайға сәйкес жаңа мемлекет құра отырып, қоғамда жаңа қатынастар жүйесін қалыптастыру мен жетілдіру бағыты қажеттілігін күн тәртібіне қойды. Қазақстандық ғалымдар әлемдік ұлт мәселесіне қатысты тәжірибені зерттеп, өзіне тән ұлттық, діни ерекшеліктері бар Қазақстан жағдайында мәселені шешу жолдарын іздеді.

3. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУ БАҒЫТЫНДА СТРАТЕГИЯЛАРЫ

«Қазақстан – 2030» стратегиялық даму бағдарламасында ұзақ мерзімді басым мақсаттар мен оларды іске асыру стратегиялардың аясында ұзақ мерзімді жеті басымдықтың екіншісі ретінде ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуы атап көрестіледі. [8]. Ішкі саяси тұрақтылық және қоғамды біріктіру ұлтаралық қатынастар саясатында, ел ішіндегі тұрақтылықты сақтауда басты бағдарлама болатыны айқын.

Қазақстандықтар үшін әлеуметтік саладағы негізгі құндылық - ұлтаралық таулықты сақтау, көп ұлттардың өкілдері бар Қазақстан жағдайында бірін бірі түсіну, сену мен құрметтеу және азаматтық келісімді орнықтыру. Ұлтаралық татулық сақталмайынша, азаматтық келісім болмайынша экономикалық даму, саяси тұрақтылық, халықтың әл-ауқатын көтеру мүмкін емес. Ұлтаралық тұрақсыздықтан, шиеленістен ешбір ұлт өкілдерінің ұтып шыға алмайды.

Бірқатар посткеңестік мемлекеттегі сияқты қазіргі Қазақстандағы өзінің реттелуі мен шешілуін қажетсініп отырған бірқатар мәселелер Кеңес Одағынан қалған салдарлардың бірі. Ұлтаралық қатынастардың объективті шешілмеуі оның ыдырауының басты себептерінің бірі болған еді. Тоталитарлық-саяси әдістермен біріктірілген қауым, идеологияландырылған кеңестік мәдениет, ұлт саясатындағы бір ұлтты жоғары қою арқылы, екіншілерін төмендету, империялық және ұлыорыстық көңіл күй тек саяси ғана емес, экономикалық және әлеуметтік сипатта іс жүзіне асырылды.

Тәуелсіздіктерін алған жас мемлекеттер жағдайында аталған қысымдылықтан шығып, әлеуметтік-психологиялық парасаттылыққа ұмтылысы артты. Парасаттылықтың астарында әрбір қазақстандықтың өзін, ең алдымен, қазақстандық екендігін, сонан кейін өз ұлтының перзенті екендігін сезіну, сол арқылы ғана ұлтаралық қарым-қатынастың жоғары мәдениетіне көтерілу жатыр. Өзін-өзі тану және құрметтеу арқылы ғана шынайы ұлттық келісім мен шынайы саяси және қоғамдық тұрақтылыққа қол жеткізуге болады. Сондай заңды негіздің бірі қазақстандық патриотизм, өз еліне деген құрмет, сенім. Қазақстандық патриотизм ұлтаралық келісімнің іргетастық негізі, қоғамдық сана мен әлеумет мәдениетінің айқындалған маңызды және қажетті құбылысы.

Ұлтаралық, этностық топтар арасындағы келісім, барша азаматтың нәсіліне, ұлтына, діни сеніміне қарамастан қашанда бір-бірін түсінуге, көмекке келуге әзірлігі, оған әлеуметтік-психологиялық бағдарлануы зор әлеуметтік, саяси, мәдени тәрбиені қажет етеді. Дер кезінде бағдарлау, бағыттау, әлеуметтік бақылау жұмыстары да қоғамдық қажеттілік.

Кеңес Одағында «бір қазанда қайнату тәжірибесі» арқылы жаңа қауым «кеңес халқын» қалыптастыру деп аталатын ескі тұжырымдама Қазақстан үшін тиімсіз еді. Осындай жағдайда Қазақстан басшылығы басқа елдер тәжірибесін есепке ала отырып, тыңнан жол іздеді. Қазақстан халықтарының Ассамблеясы осындай ізденістен туды.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халықтары Ассамблеясын құру туралы» Жарлығымен елдегі қоғамдық тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді нығайту мақсатында 1995 жылы наурыздың 1 құрылған. Қазақстан Халықтары Ассамблеясы (ҚХА) – Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы кеңесші орган. ҚХА-ның мақсаты – республикалық оқиғаларға баға беру және саяси жағдайларға болжам жасау негізінде қоғамдағы ынтымақты қамтамасыз ететін іс-тәжірибелік ұсыныстарды ойластыру, республика азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғау кепілі ретіндегі қызметіне атсалысу. Ассамблея: мәдени-ағартушылық – тілдер мен ұлттық мәдениеттерді, салт-дәстүрлерді қайта жаңғырту және насихаттау;

тәрбиелік – қазақстандық және ұлттық отан сүйгіштікті қалыптастыру; ұлтаралық қатынастарды қадағалау негізінде ұлтаралық татулық пен келісімді нығайту; Қазақстанды мекен еткен ұлт өкілдері арасында достық қарым-қатынастардың дамуына негіз болатын мемлекеттік саясат жүргізу жөнінде ұсыныстар дайындау ісімен айналысады.

2003 жылы 23 желтоқсанда Қазақстан халықтары Ассамблеясының 10 сессиясындағы баяндамасында, Н.Ә.Назарбаев « Біз, еліміздің басты жетістігі - ұлтаралық қатынас келісімі, біздің ортақ үйіміздегі тұрақтылық пен бейбітшіліктің орнауы болып саналады деп айтқанымызда, бұл тек жай ғана ақиқат емес. Бұл тұрақсыз дүниедегі елеулі табысымыз. Мұнда Қазақстан халықтары Ассамблеясының ролі мен еңбегі өте жоғары», - деп бағалады.

Ұлтаралық бірлік пен берекені баянды ету қазіргі жаһандану заманында әлемдік күрделі мәселенің бірі ретінде танылып отыр. Қоғамдық өмірдің бұл саласындағы жүйелі еңбек әлемдік этносаралық келісімнің қазақстандық үлгісін қалыптастырып отыр. Тәуелсіз ел болғалы қазақ жеріне әр кездері әртүрлі себептермен қоныс тепкен 100-ден астам этнос өкілдерінің еркін өмір сүруіне жан-жақты жағдай жасалып, сан алуан еңбек саласында қоғамға пайдалы қызмет етуіне мол мүмкіндік берілді.

Бүгінде Қазақстан халықтарының Ассамблеясы этносаралық қатынастады үйлестіретін қоғамдық институт ретінде 471 өңірлік ұлттық мәдени орталықтар жұмысын реттеп отыр. Мемлекет 19 республикалық пен аймақтық этностық газетті, радио мен телебағдарламаларды, 6 этностық театрдың қызметін қолдауда. Республикада әр этностардың мәдениет күндері, діни мейрамдарымен қатар балалардың шығармашылық фестивальдеріде назардан тыс қалмайды [9].

Этникаарық қатынастарды конструктивті шешуде Қазақстанның тәжірибесі мол. Ұлтаралық қатынастарды жетілдіру, үйлесімділікті қалыптастыру Қазақстанның жетістігі ғана емес, басқа көршілес елдер үшін де жаңа даму үлгісі ретінде қабылданып, бағаланды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ел Президенті 2011 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында «...біздің ең басты құндылығымыз - берекелі бірлігіміз», деп атап көрсеткен. Сонымен қатар ел тағдыры үшін елеулі мәселе үнемі оның ғылыми зерттелуін, проблемалық қырларының дер кезінде ғылыми ортада танылып талқылануын, қоғамдық ортадағы әлеуметтік-психологиялық ахуалдың бағдарлануын, өмірлік құбылыстардың адамгершілік, әлеуметтік мәдениет тарапынан бағалануын, сол негізде қажетті және тиімді шешімдердің қабылданып іске асырылуын талап етеді.

Осы тұрғыдан қарағанда әлеуметтану ғылымының әлеуметтіу антропологиялық әдіснамасының маңызы зор. Оның негізінде әлеуметтік қатынастар мен мінез-қылықтардың, іс-әрекеттердің өмірлік және қоғамдық мәні, адамаралық, этносаралық, әлеуметтік топтараралық өзарабайланыстар мәдениеті, саяси және азаматтық ұйымдараралық қатынастардың моральдық-адамгершілік қырлары, әлеуметтік сана мәселесі жатыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса, (1999), М.:Наука, 234 с.

Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли, (2005), М.:АСТ, 254 с.

Толковый словарь Конституции Республики Казахстан. (1996), Алматы: Жеті жарғы, 334с.

Назарбаев Н.Сындарлы он жыл, (2003), Алматы:Атамұра, 240 б.

Назарбаев Н. Ә. Ғасырлар тоғысында, (2010), Н. Ә. Назарбаев; жауапты шығ. Б. Ғ. Мұхамеджанов, Алматы : Жібек жолы, 260 б.

Назарбаев Н.Ә. Қазақстан 2030, (1998), Ел Президентінің Қазақстан Халқына жолдауы. Алматы: Білім, 96 б.

Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы (2004), Бас редакциясын басқарған Б.Аяған, Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы, 6 том, 696 б.

Қазақстан Республикасы статистика агенттігі <http://www.kaz.stat.kz>

Қазақстан халықтары Ассамблеясының ресми сайты <http://www.assembly.kz>

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы
<http://www.akorda.kz>